

УДК 81-119

## BİRLEŞİK TÜRK-TATAR DEVLETİ YARATMAK UĞRUNDA ŞEHİT OLAN BEKİR SITKI ÇOBANZADE

*Ali Şamil*

*Институт Фольклора Национальной Академии Наук Азербайджана, г. Баку, Азербайджан,  
e-mail: azfolklor@yahoo.com*

**Özet:** Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Bekir S. Çobanzade hakkında onlarca makaleler, kitaplar yazıldı, eserleri neşredildi. Yürütülen araştırmalarda esas ağırlık onun ilmî-pedagojik faaliyetine verildi. DTN'nin (sabık KGB'nin) arşivleri açıldıktan sonra onun içtimaî-siyasî faaliyeti, gizli teşkilât kurması, SSCB'de faaliyet gösteren gizli gruplaşmalar arasında birlik için çalışmış olması, Birleşik Türk-Tatar devleti kurmak isteği hakkında oldukça dikkat çekici belgeler ortaya çıktı.

Çok yazıktır ki, araştırmacılar bu mühim meseleye gerektiği dikkati göstermediler. Birçokları bu durumu ya inkâr etmeye, ona atılan bir iftira gibi değerlendirmeye çalıştı, ya da görmezlikten geldiler. Bu yazıda ise biz B. S. Çobanzade'nin ömür yolundan, ilmî-pedagojik faaliyetinden söz etsek de, esas dikkati onun içtimaî-siyasî faaliyetine çevirmeye çalışacağız.

**Anahtar sözcükler:** Bekir S. Çobanzade, Kırım, Azerbaycan, Birleşik Türk-Tatar devleti.

**Giriş.** 1920-1950 döneminde siyasî sebeplerden hapisle cezalandırılanların ekseriyetine 1956 yılda sözde beraat kararı çıkarılmıştı. Amma gerçekler tamamen başka idi. Bu beraat de bir siyasî oyun idi. Onlar hakkında tanzim edilmiş arşiv belgelerine herhangi bir kimse ulaşamazdı. Dolayısıyla, Bekir S. Çobanzade'nin ve onun gibi "halk düşmanı" ilan edilenlerin eserleri neşr edilemez, hakkında geniş araştırmalar yapılamazdı. 1920'li – 30'lu yıllarda yayınlanmış kitapların çoğu imha edilmişti. Nice değerler, köşede bucakta kalmış tek tük kitaplar da kitaphanelerin özel bölümlerine, nadir eserler fonuna aktarılmıştı. Dergilerde, gazetelerde basılmış makalelerinin çoğu kesilip, yırtılıp götürülmüştü.

Bütün zorluklara ve yasaklara rağmen, yetişmekte olan nesilde, az bir kısmında olsa da, Bekir S. Çobanzade ve onun gibilerine büyük ilgi vardı. Sovyetler Birliği dağıldı. KGB arşivleri açıldı. İstintak materyalleri ile tanış olmak imkânlarına kavuştuk. Bu materyalleri görünce anladım Bekir S. Çobanzade'yi onlarca alim ve önder mevkiindeki kişilerin “felâketlere uğramalarına sebep olmakla” suçlayanların hangi delillere dayandıklarını.

### **1. Bekir S. Çobanzade'nin ömür yolu**

Milletinin azatlığı ve mutluluğu yolunda ölümden bile korkmayan B. S. Çobanzade şerefli bir ömür yaşamıştır. Öyle ki, ilim aleminde Bekir Vahab oğlu Çobanzade olarak tanınan insanın adı, ata adı ve lakabı arasında hayli farklılıklar var. Kırım'da, Tavrida vilayeti Simferopol (Akmescit) kazasının Karasubazar kasabasının yakınındaki küçük Argun köyünde Abdülvahab'ın ailesinde 1893 yılı Mayısın 15'inde doğan çocuğa

Abubekir adı verildi ve o devrin ananesine binaen “dinine sadık” anlamını veren Sıdkı sözü de bu adına ilâve edildi. Çoban olan atasının adı bazen Kurd Vahab, Abdulvahab Bavbek, Bavbek Akay olarak hatırlansa da, esas belgelerde kendi adı ve babasının adı kısaltılarak Bekir Vahab oğlu Çobanzade olmuştur [8, 13].

İstanbulda ve Budapeşte okuyan B. S. Çobanzade 1919 yılının Nisanında doktora imtihanını verir ve Mayısın 18’inde çalışmasını müdafaa ederek felsefe doktoru ilmi unvanını alır [5, 288].

B. S. Çobanzade’nin doktora tezini hazırladığı ve müdafaa ettiği günler, Macaristan’da çok karışık günler idi. Rusya’da bolşeviklerin silâhlı yolla hakimiyeti ele almasından ilham alan macar komünistleri de Bela Kun’un (1886-1938) başkanlığında 1919 yılının 21 Martında Macaristan Sovyet Cumhuriyetini kurduklarını ilân etmişlerdi. Komünistlerin şirin vaatlerine ve çekici şiarlarına aldanan B. S. Çobanzade’de macar komünistlerinin tarafını tutar. Lâkin bu hükümetin ömrü uzun sürmez. Sosyalist inkilâbının Avrupa’ya yayılmasının önünü almak için Antanta devletleri Romenleri genç Macar devletinin üzerine yürütmesi için tahrik ederler. Macaristan Sosyalist Cumhuriyeti 1919 yılının Ağustosunda sükuta uğrar.

B. S. Çobanzade 1920 yılının Mart sonlarında Budapeşte’yi terk ederek İsviçre’ye gider. Lozan’da muhacerette olan Kırım Türklerinin millî teşkilâtı Millî Fırkanın başkanı Cafer Seydahmet’le görüşür, fırkanın kâtibi olarak çalışır. Bu görüşme ve işbirliği, milletlerinin talihi üzerine uzun uzadıya sohbetleri B. S. Çobanzade’nin dünya görüşünü derinden etkiler. Ömrünün sonuna kadar Cafer Seydahmet’le ilgisini kesmez, dünya görüşü değişmez. Lozan’dan İtalya’nın Napoli şehrine giderek kısa bir süre orada yaşayan B. S. Çobanzade 1920 yılının 17 Temmuzunda yeniden İstanbul’a gelir. Oradan Kırım’a dönen Bekir S. Çobanzade Akmeşcit’e (Simferopol’da) yaşayarak Kırım Tatar millî demokratik cumhuriyeti kurmak isteyen Millî Fırkanın (Halk Partisinin) saflarında faal bir şekilde çalışır.

B. S. Çobanzade 1921 yılında Totayköy Pedagoji Teknik okulunun açılışında yer alır ve burada tatar dili ve edebiyatı derslerini verir. 1922 yılının Martında onu Tavrida Üniversitesinde dilbilgisi kürsüsünde doçent olarak çalışmaya davet ederler.

Veli İbrahimov’un sayı neticesinde Akmeşcit’te Üniversite açıldığında Bekir S. Çobanzade orada çalışmaya davet edilir. 1924 yılında Kırım Üniversitesine profesör olur. Kırım’da Özerk Cumhuriyetin Halk Maarif Komiserliğinde Tatar Dili ve Edebiyatı Şubesine, Halk Maarif Komiserliğinin Yüksek İhtisas İlimleri ve Devlet İlmî Şurasına başkanlık eden ve idare organlarına üye seçilen B. S. Çobanzade’nin hayatında 1924 yılı bir dönüm yılı olur [5, 288].

Aynı yıl onu rektör seçerler. Latin alfabesini yaymak ve yeni alfabeye geçişi hızlandırmak için Kırım’a gelen Azerbaycan SSC Merkezî İcra Komitesinin başkanı Samedaga Ağamalı oğlu onu Bakü’de çalışmaya davet eder. Gözleve’de bulunurken B.S. Çobanzade Mirza Ali Bulgakov’un kızı Dilara ile evlenir. Bu evlilik iyi karşılanmaz ve sürmez de. Başkasının karısı olan bir kadınla evlenmek, hatta kadının yanında getirdiği oğlu Mustafa’yı kendi soyadına geçirtmişse bile, uzun yıllar dedikoduya sebep olur.

## 2. Azerbaycan’a gelmesinin sebepleri

Kırım’ı yürekten seven B. S. Çobanzade’nin çevresindeki insanları, başladığı işini, rektörlük vazifesini bırakıp Bakü’ye gelmesini birçok şekilde izah etmek mümkündür. B.

S. Çobanzade ile aynı yıllarda Kazan'dan Aziz Ubaydullin'in, Taşkent'ten Halit Seit Hocayev'in, Tomsk'tan Abdulla Şerifov'un ve b. da aynı yıllarda Bakü'ye gelmeleri, B.Çobanzade'nin KGB müstantığına verdiği ifadede Cafer Seyid Kırimer ile daima irtibatla bulunduğunu söylemesi, Birleşik Türk-Tatar devleti kurmak için teşkilâtlmaları ve başka belgeler bu meselenin dikkatle öğrenilmesinin gerektiğini ortaya koymaktadır.

### **3. İlmî ve pedagojik faaliyeti**

Üniversitede profesör olan alim Petersburg'a ve başka şehirlere ilmî seyahatlere ve tebliğler sunmaya davet edilir. O, ilmî eserlerinin büyük ekseriyetini Azerbaycan'da yazıp neşrettiği gibi, faal içtimaî, ilmî faaliyetlerini de burada sürdürmüştür.

Bekir Çobanzade üniversitede ders vermenin yanı sıra, Azerbaycan'ı Öğrenme Cemiyetinde ilmî kâtiplik ve tarih, dilcilik şubelerine başkanlık eder. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk, müslüman halklarının kullandığı Arap alfabesinin Latin alfabesi ile karşılaşılması meselesinde elinden geleni esirgemeyen alim yalnız Azerbaycan'da faaliyet göstermekle yetinmeyerek, 1926 yılında Semerkand'a gider, aydınlar ve hükümet adamları arasında yeni alfabenin üstünlüklerini ilmî esaslarla izah eder, Özbek dili ve edebiyatına dair materyaller toplar. Aceba, onun bu seferi sırf ilmî ehemmiyet taşıyorsa, neden 1937 yılında KGB müstantığı B. S. Çobanzade'den gizli teşkilâta Semergand'dan, Buhara'dan, Taşkent'ten kimleri celp ettiğini soruyordu?

O, 1926 yılının Şubat sonları ve Mart başlarında Bakü'de yapılan Birinci Türkoloji Kurultayın faal teşkilâtçılarından. Kurultayda "Türk-Tatar dillerinin karşılıklı münasebetleri" ve "Türk-Tatar dillerinin ilmî terminolojinin düzenlenmesinin prensipleri" gibi yüksek ilmî değeri olan tebliğler sunar. Bu tebliğlerin ilmî değeri kurultay iştirakçileri tarafından çok takdir edilmişti.

Yorulmak bilmeden Türk bölgelerini dolaşarak tebliğler sunan, materyaller toplayan alim 1927 yılın Kasımında, 1929 yılın Ekiminde Kırım'da, 1928 yılın Ocak ayında Azerbaycan'da, 1929 yılın Mayısında Özbekistan'da yapılan İmlâ Konferanslarında konuşmaları ile Latin alfabesine geçişi hızlandırdı.

1925-29 yıllarında Azerbaycan Yüksek İlmî İdaresinde Terminoloji Komitesine, 1929 yılından sonra Azerbaycan Devlet İlmî Tetkikat İstitütununun aspirantura şubesine, Yeni Türk Alfabesi Umum-İttifak Merkezî Komitesine başkanlık eden Bekir S. Çobanzade'yi aynı yıl Moskova Şark Halklarının İlmî Tetkikat İstitütuna ve 1935 yılının 16 Martında Paris'teki Milletlerarası Dilcilik Cemiyetine aslî üye seçerler [2, 109].

Britanya ve Erdebil nüshalarına dayalı Hataî divanının mukayeseli metnini hazırlayan, "Türk dili ve edebiyatının tedrisi usulü", "Türk grameri", "Kumık dili ve edebiyatı tetkikleri", "Türk-Tatar dialektolojisi", "Türk-Tatar lisaniyatına medhal", "Kırım-Tatar edebiyatında kurultaycılık ve milletçilik", "Azeri edebiyatının yeni devri, nasyonalizmden enternasyonalizme" v.s. gibi ilmî eserleri neşrettiren alim daima Sovyetlerin takip ve tazyikleri ile karşılaşmıştır. Bütün bunlara rağmen, A.Tahirzade ve V. Hulufu ile birlikte üç ciltlik "Azerbaycanca-Almanca-Rusça luğat" üzerinde çalışır. Muntazam matbuatta onu ve yaratıcılığını sertlikle tenkit eden makaleler de yayınlanmıştır [7, 24].

B. S. Çobanzade SSCB'de Türk halklarından filoloji sahasında Sovyet hükümetinin profesör unvanı verdiği ilk alim idi. O, üniversitelerde Azerbaycan Türkçesinde, Özbekçe,

Kumukça, Tatarca, Türkmençe ders veren, üniversitelerde bölümler kuran ilk alim olmakla birlikte, edebiyat tarihi ve nazariyesi, dilcilik üzerine 150'den fazla makale yazmıştır ki, bunun da 100'e yakını Azerbaycan Türkçesindedir. O, "boş bir yerde yüzlerle dilci ve edebiyatşinas kadrosu yetiştirdiğini, bunların arasında SSCB'de ve hariçte tanınan onlarla yüksek ihtisaslı ilim işçileri, asistanların bulunduğunu" yazmıştır.

#### 4. Birleşik Türk Tatar Devleti kurmak uğrunda mücadelesi

Bütün bunlar hiç de sebepsiz değildi. Taşkent, Fergana ve Buhara ali mekteplerinde türkoloji şubelerinin açılmasında büyük rolü olan, Dağıstan'da, Başkırdistan'da, Tataristan'da tebliğler sunan Bekir S. Çobanzade Moskova ve Leningrad'ın ali mekteplerinde Türk dilleri, edebiyatı, tarihi dersleri vermekle türkologların hazırlanmasına çalıştı, hem de gittiği yerlerin aydınları arasında köprü rolünü oynadı. Bu seyahatlerdeki bir maksadı da Sovyetler Birliğini dağıtıp Birleşik Türk-Tatar Cumhuriyetini yaratmak isteyenleri bir araya getirmek oldu.

Sovyet hükümetinin Bekir Çobanzade gibi istidatlı elemana büyük ihtiyacı olduğu için bir müddet onun milletçi faaliyetine ne kadar "göz yumsalar" da, dikkatlerini ondan ayırmıyorlardı. Daima gizlice izledikleri, takip ettikleri alimi 1930 yılından beri matbuatta tenkit ederek yolundan döndürmeye çalışırlardı. 1931 yılında matbuatta ona karşı tenkit, tehdit ve tahkir dolu makalelerin sayısı arttı.

Bu makaleler arasında Mikayil Refilin'in, Mustafa Kuliye'ın, Osman Efendiyev'in, Mehdi Hüseyin'in yazıları özellikle, göze çarpar. Alimin sadece kendisini değil, aile fertlerini, yakınlarını da incitirlerdi. 1904 yılında doğmuş bacısı Ziliha'yı da (Züleyha'yı) sıkıştırırlardı. 18 yaşında Akmesit'teki Darülmuallimatı (kadın pedagoji mektebini), sonra ise Kırım Pedagoji İstitütununun gıyabı şubesini bitiren Ziliha'yı (Züleyha) 1933 yılında Karasubazar'daki 9 sayılı mektepte işinden çıkarırlar. Günümüze kadar ulaşabilmiş belgelerden görülüyor ki Ziliha ağabeyinden farklı olarak, mücadelesini açıkça yapmayı sevmiş ve ağabeyinin makalelerindeki bazı cümlelere bakılırsa, onu suçlamış. B. S. Çobanzade de bacısının(kızkardeşi) ithamlarına cevap olarak 1930 yılında şöyle yazmış: "Bana böyle bir makale yazmak kolay mı geldi, zan ettin? Yüreğim kanayarak yazdım. Yaptıklarımın hepsini kendi elimle silmek kolay olmadı. Lâkin makalede az da olsa kendi ilmî ve içtimâî faaliyetimden niçin vaz geçtiğimi anlatmakla birlikte, onların ileride yine de dünya yüzüne çıkaracaklarına ve benim adımla lekelemeye değil de, ebedileştirmeye hizmet edeceklerine emin olduğumu ifade ettim. Sen bunu anlamalısın, bunun için beni suçlamağa hakkın var, ama başka çarem kalmadı. Alt-üst oldum, bu daha çok devam edecek mi, bilmiyorum" [ 1, 11].

Arşiv belgeleri şunu gösteriyor ki, B. S. Çobanzade daima nezaret altında bulmuştu. Kendisi, bunu bildiği halde, akidesinden de dönmemiş, yolundan da çekilmemişti. 1935 yılının sonunda Moskova'dan, merkezi komiteden, Azerbaycan SSC Halk Dahili İşler Komiseri (o devirde KGB'ye de o başkanlık ederdi) Y. D. Sumbatov-Topuridze'ye B. S. Çobanzade'nin haps edilmesi hakkında talimat gelir. Y. D. Sumbatov-Topuridze ise elde yeterince delil olmadığından B. S. Çobanzade'nin hapsini uygun görmez. O devrin kaidelerinden az-çok haberdar olanlar iyi bilirler ki, Moskova'nın buyruğunu kolay kolay böyle cevaplandırılmazdı. Y. D. Sumbatov-Topuridze de Azerbaycan Kom. P. Merkez Komitesi birinci kâtibi M. C. Bağirov' la mutabık kalmadan böyle cevap vermeye cesaret edemezdi. 1920-30'lu yılların belgeleri ile tanış olduğumuzda M. C. Bağirov'un

hakimiyettekiler arasındaki tartışmalara faal bir şekilde iştirak ettiğini görürüz. O, rakiplerine karşı mücadelede millî yönlü, istidatlı aydınlardan, vatanperverlerden de maharetle istifade etmişti.

İkinci Dünya Savaşının yaklaştığını gören Sovyet hükümetinin ileri gelenleri Bekir Çobanzade gibi insanları aradan kaldırmayı planladılar. Azerbaycan'dan yeterince delil olmadığı hususunda cevap aldıktan sonra, görülüyor ki, yukarıdan, lâzım olan deliller ve talimatlar gelir. Bu deliller de B. Çobanzade'nin hariçteki antisovyet teşkilâtlarla ve SSCB merkezi kurumlarında çalışsalar da, gizli teşkilâtların üyesi olan milletçilerle münasebetleri idi. İstintaklarda bu meseleler özellikle vurgulanır.

#### **5. Bekir S. Çobanzadenin göz altına alınması**

SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesindeki vazifesinden ve tahsil müesseselerinden uzaklaştırılan B. S. Çobanzade takip ve tazyiklerden, muvakkaten de olsa, uzaklaşmak isteğiyle, Azerbaycan Opera ve Bale Tiyatrosunun solisti olan hanımı Rukiye Kerey (Girey) ile birlikte Kislovodsk'taki "Gornyak" ("Maden işçisi") sanatoryumuna gider. Lâkin onun istirahati uzun sürmez. 1937 yılının 26 Ocağında Azerbaycan SSC Halk Dahili İşler Komiserliği Devlet Güvenlik İdaresinin 4'cü şubesine bağlı 4'cü bölümünün reis muavini, güvenlik teğmeni Şer'in hazırladığı belgede şunlar belirtilir: "1893 yıl doğumlu, Simferopol'lu, Kırım tatarı, SSCB vatandaşı, parti üyesi olmayan, dilci, 1924 yılından beri Bakü'de yaşayan, Azerbaycan Pedagoji İstitütunda ve Azerbaycan Devlet Üniversitesinde dil ve edebiyat kürsüsünün başkanı, önemli pantürkist şahıs, Kırım Millî Fırkansının eski kâtibi, Kırım Kurultayının üyesi Bekir Çobanzade 1926 yılından beri Millî Fırka namına Müsavat Partisinin Merkezi Komitesi ile görüşmelerde bulunduğu (sanık Memmedhesen Baharlı'nın ifadesi), aksi-inkilâpçılarla (Yakub Zeki, Şirinski v. b.) aksi-inkilâbî, faşist ve zararlı işler yaptıklarına, Ruhulla Ahundov'la parti ve sovyet hükümeti aleyhine blokda trotskiçi teşkilâtla birlikte çalışma konusunda danıştıklarına, eserlerinde ve tebliğlerinde aksi-inkilâbî, milletçi fikirler yaydığına binaen Azerbaycan SSC Cinayet mecellesinin 72-73'üncü maddelerine göre sorğulamaya celb edilsin" [4, 89].

Bir yıl evvel B. S. Çobanzade'yi hapsedmek için yeterince delil olmadığını yazan Y. D. Sumbatov-Topuridze bu defa merkezin buyruğunu yerine getirerek tutuklama kararını imzalar. Karar Bakü'de hazırlandıktan iki gün sonra, yani 1937 yılın 28 Ocağında B. S. Çobanzade Kislovodsk'daki "Gornyak" sanatoryumunda tutuklanarak Pyatigorsk hapisanesine, oradan da Bakü'ye getirilir. İstintak materyallerinde onun Bakü'ye ne vakit getirildiği gösterilmemiş.

KGB mensupları Şer ve Ohanesov'un 7 Şubatta başladıkları sorğulama üç gün sürer. İstintak materyallerinden belli olur ki, Azerbaycan'daki içtimaî-siyasî vaziyetten pek o kadar haberdar olmayan, hatta adamların adlarını, soy adlarını, meşgul oldukları vazifeleri bile doğru düzgün bilmeyen müstantiklerin elinde B. S. Çobanzade hakkında geniş bilgi var. İlk istintakta B. S. Çobanzade, üye olduğu gizli teşkilâtlarının faaliyeti ve başkanlık ettiği gruplar hakkında geniş bilgi verir. İstintak materyalleri ile yakından tanış olan filoloji ilimler doktoru, profesör Adil Babayev şunları yazar: "Birinci sorğulamada onu "başa salırlar" ("*inandırırılar*" – S.O.) ki, her şeyi anlatırsa salıvereceklerdir. Filologlar sadelövh (*saf insan*), her şeye inanıveren insan olur. Ona göre de o, müstantığın tuzağına düşüverir." [3, 84].

Engin bir dünya görüşüne sahip, Avrupa'nın birçok ülkesinde belli aralıklarla yaşamış, onların özel hizmet organlarının sorgu suallerine cevap vermiş, gizli ve siyasi teşkilâtların içinde bulunmuş bir profesörün böyle saf olabileceği inandırıcı görünmüyor. Bizce o, istintaka verdiği cevapla müstantiklere yalnız açıkça meydan okumuş olmaz, faaliyetlerinin tarihini de yazardı. Bu kanaate gelmemiz hiç de tesadüfi değil. 1930'lu yılların istintak materyallerinde müstantiklere meydan okuyan, cemiyetin noksanlarını belirten mert kişilerin cevaplarına az rast gelmemiştik.

B. S. Çobanzade'yi genelde 2 veya 3 müstantik aynı anda sorgulamış. Bu sorgulamaların 11'i 3-er gün sürmüştü. Herhalde istintaka celp olunan, gizli teşkilâta oldukça mühim bir şahıs sayıldığından 17-20, 23-25 Nisan ve 7 Mayıs'taki sorgulamalarda Halk İç İşler Komiserinin muavini Gerasimov da istinak etmiş. Genellikle B. S. Çobanzade'nin sorgulanmasında o devirde gaddarlıkları ile nam salmış Kirkoryan, Ohanesov, Zıkov iştirak etmiş. 1937 yılının 16 Şubatından aynı yılın Ekim ayına kadar Bekir Çobanzade'nin 57 defa uzun ve işkenceli sorgulanması olmuş. Neticesinde 1021 sahifelik bir suçlama dosyası hazırlanmış.

İstintaktan anlaşılıyor ki, gizli teşkilât Azerbaycan'da beş grup şeklinde faaliyet göstermiş. Bu gruplardan ikisine Bekir Çobanzade başkanlık etmiş. Gizli antisovyet teşkilâtının Moskova'da, Leningrad'da, Samara'da, Astrahan'da, Saratov'da, Ulyanovsk'da, Orenburg'da, Donbas'ta ve Sibirya'da şubeleri olmuş. Teşkilâta Rusya Federasyonu Halk Komiserler Şurası başkanının muavini Rıskulov<sup>1</sup>, Rusya Federasyonu Merkezi İcra Komitesinin eski kâtibi Sencer İsfendiyarov<sup>2</sup>, Rusya Federasyonu Halk Maarif Komiseri Yumankulov<sup>3</sup>, Özbekistan Kom. Partisi Merkez Komitesi kâtibi Rahimbayov<sup>4</sup>, Kırım Muht. SSC Halk Komiserler Şurasının başkanı Şuku Emirasan, Dağıstan Muht.SSC Halk Maarif Komiseri Taho Kodi, Karaçay-Çerkez Muht. SSC Merkezi İcra Komitesinin başkanı Ömer Aliyev, Azerbaycan SSC Merkezi İcra Komitesinin başkanı Soltanmecid Efendiyev, Zakafkaziya (*Transkafkasya*) Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Halk Torpak Komiseri Dadaş Bünyadzade, Azerbaycan SSC Halk Maarif Komiseri Mustafa Kuliye, Azerbaycan Kom. (bolş.) P. Merkezi komitesinin eski kâtibi Ruhulla Ahundov v.b. önderlik eden parti ve sovyet devleti adamları da dahil imiş [ 4, 92-93].

<sup>1</sup> Burada sözü edilen kişi milliyeti kazak, 1920 yılında Türkistan Merkezi İcra Komitesinin başkanı, 1921-22 yıllarında Rusya Federasyonu Halk Komiserler Sovyeti başkanının millî meseleler konularında muavini olan, 1938 yılının 10 şubatında, 43 yaşında kurşuna dizilen Turar Rıskulov'dur.

<sup>2</sup> Burada sözü edilen kişi milliyeti kazak, Almatı Tıp Üniversitesinin kurucusu ve ilk rektörü, 1920-21 yıllarında Türkistan SSC'nin Sağlık ve Yer-Su İşleri Bakanı, Türkistan Komünist Partisinin baş kâtibi, 1927-28 yıllarında Moskova'daki "N. Narimanov –Şarkınaslık İnstitutunun rektörü, 1931-32 yıllarında Kazakistan SSC Sağlık Bakanı v.b. vazifelerde çalışmış, 1938 yılının 25 şubatında kurşuna dizilmiş Asfandiyar Sanjar'dır.

<sup>3</sup> Burada sözü edilen kişi milliyeti başkır, 1917 yılındal Başkır vilayet şurasının ve Başkır hükümetinin üyesi, 1919 yıllarında Müvekketi Başkır Harbi İnkilabi Komitenin başkanı, "İrek" Başkır Milli Partisinin başkanı, 1921-31 yıllarında Ümumittifak Merkezi İçraye Komitesinde Başkır'dan MSSR-in daimi üyesi ve b. görevlerde çalışmış, 1937 yılda Tutuklanmış Haris Yumakulov'dur.

<sup>4</sup> Burada sözü edilen kişi milliyeti özbek, 1920 yılında Türkistan MSSC Merkez İcra Komitesinin başkanı, 1934-1937 yıllarında Tacikistan SSC Halk Komiserler Sovyetinin başkanı v.b. vazifelerde çalışmış, 1938 yılının 7 Mayıs'da 42 yaşında kurşuna dizilmiş Abdolla Rahimbayev'dir.

Sorgulanmalarda onların faaliyet programları hakkında yetecek kadar bilgiye rast gelinir. Meselâ, Azerbaycan SSC Halk İç İşleri Komiserinin muavini Gerasimov başkanlığında yapılan sorgulamada B. Çobanzade Sovyet hükümetine karşı isyanın başlamasının üç varyantından, “1. İsyani dağ rayonlarından (Destafur’da, Gedebe’de, Kelbecer’de v.b.) başlanması. (1930’lu yıllarda bu rayonlarda başlamış isyan ilk merhalede başarı kazanmışsa da ordunun gücü ile, gaddarlıkla bastırılmıştır. – A. Ş.) 2. İsyana İran ve Türkiye ile serhad rayonlardan başlanması. Çünkü oradan hem silâh alınmalı, hem de eşkıya çeteleri şeklinde adamlar yardıma gelmeli idi, 3. İsyani Bakü’nün kendisinde başlanması. Çünkü teşkilâtın hesabına göre, Bakü’yü ele geçirmek bütün Azerbaycan’ ele geçirmek demektir.” [4, 92].

Haziranın 25’indeki sorgulamada ise isyan zamanı Azerbaycan Kom.(bolş.) P. Merk. K-nin birinci kâtibi M. C. Bağirov’u aradan kaldırmak, hakimiyet başına 1891 yılında Gedebe rayonunun Karabulak köyünde dünyaya gelmiş, 1920 yılının 28 Nisanında Bakü şehir ve Kaza Halk Milisi İdaresinin reisi, Moskova’da Halk Milli İşler Komiserliğinde şube müdürü, Azerbaycan SSC Halk İçişleri Komiserinin muavini, Azerbaycan Kom.(bolş.) P. Laçin Kaza Komitesinin kâtibi, Azerb. SSC Merk. İcra Kom.-nin kâtibi, halk içtimaî güvenlik komiseri, Sanayi Şurası İdare Heyetinin başkanı (**ASE, 1987:288, X cild**) vazifelerinde çalışmış Rehim Memmedcefer oğlu Hüseyinov’u getirmek planlandığı anlatılıyor [4, 92-93].

İstintak materyallerinden anlaşılıyor ki, gizli milletçi teşkilâtın üyeleri ülkedeki rejimden memnun olmayan gruplaşmalarla, hatta Trotskici-Zinonyevci gruplaşmalarla da ilişki kurmağa çalışmış, onlarla birlikte harekete geçmenin yollarını müzakere etmişler.

Bir birinden habersiz, ayrı ayrı olarak sorgulanan gizli teşkilât üyelerinin verdiği ifadeler B. S. Çobanzade’nin söyledikleri ile çakışmaktadır.

Uzun yıllar Azerbaycan Millî Güvenlik Bakanlığının arşivlerinde çalışmış, oradan elde ettiği materyallara dayanarak 10-dan ziyade kitap yazmış, filoloji ilimleri doktoru unvanını almış Celal Kasımov Azerbaycan Millî Güvenlik Bakanı general-leytenant Namık Abbasov’un baş denetçiliğinde hazırlanan “Repressiyadan deportasyaya doğru” kitabında (Kasımov Celal, 1998) şöyle der: “...bazı müellifler (sovyet devrinde repressiyaya - *zulme* maruz kalmış ilim adamlarından ve içtimaî-siyasî hadimlerden makaleler ve kitaplar yazan müellifler kasd edilir – A.Ş.) herhangi bir şahsiyet hakkında makale veya inceleme yazısı yazarken tez-tez “güya antisovyet propagandası yapıp”, “güya sovyet hükümetini sevmeyip”, “güya pantürkist olup”, “güya panislamist olup”, “güya milletçi olup”, “güya...” gibi ifadeler kullanır ve bununla da “günahsız hükümlü” portresi yaratmağa çalışırlar. Aslında ise bu günahsız hükümlülerin büyük ekseriyetinin günahı olmuştur. Aynı günahlar bugünkü nesle örnek olabilecek, iftihar edilebilecek, gururlanılacak günahlardır ve onları perdelemek tarihi tahrif etmekten başka bir şey değildir. Böyle ifadelerin kullanılması sovyet devrinde makbul sayılsa da, bugün çok şaşırtıcı gelir. Elbette, biz repressiyaya maruz kalanların hepsini fark gözetmeden, müstakil Azerbaycan uğrunda mücadele etmiş olarak da takdim etmek istemeyiz.

...Bolşevikler tarafından “Aksi-inkilâbî milletçi teşkilât”ın üyeleri olarak adlandırılanların yürüttüğü siyasete karşı itiraz edenlerdi. “Aksi-inkilâbî milletçi teşkilât” derken sovyet hükümeti müsavatchıları, ittihatçıları, turancıları, tek kelimeyle millî kurtuluş uğrunda mücadeleye katılanları göz önünde bulundurdu.

Arşiv materyalleri adlarını bugün de “güya” ibaresi ile kullandığımız teşkilâtların gerçek mevcudiyetlerini ortaya koyar. Aynı zamanda muhacerette yaşayan azerbaycanlı mütefekkirler de bolşeviklere karşı gizli teşkilâtların faaliyetini inkâr etmezler” [6, 70-71].

Martın 3-5 günlerindeki istintakta müstantiğin “Siz mücadele derken ne düşünürsünüz?” sualine B. S. Çobanzade: “Bence birincisi, Tataristan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırım, Kazahistan ve Azerbaycan aksi-inkılâpçıların faaliyetini irtibatlandırıp tek merkezden idare etmek, ikincisi emigratsiyada (*diasporada*) olan pantürkist ruh halindeki dairelerle ilişki kurmak. Bu cihetten ben C.Seydahmetov ve prof. Köprülüzade’ye ümid bağladım” cevabını vermiştir. Müstantiğin “Bu tedbirleri hayata geçirmek için siz ne yapmıştınız? sualine ise Bakü’de meydana getirdikleri 5 aksi-inkilâbçı gruptan ve bu grubun üyelerinin faaliyetinden söz açar [3, 85-86].

Bekir S. Çobanzade 100’den fazla kırımlı talebenin Bakü’de okumasını sağlamıştı. Onların hepsi aynı dünya görüşünü paylaşan kimseler değildi. Biz Bekir S. Çobanzade’nin izahatından onların Kırımlı milletçi talebeler olduklarını çıkarabiliriz. Bekir S. Çobanzade’nin önderi olduğu ikinci grup, yani Kırımlılar grubuna Zeki Yakub, Kürkçü Hüseyin, Akimova Asiye, Toplu Osman, Ametov İsmayıl, Rifatov Reşid, Enan Abdürrehman, Refatov Asan, Tanabeyli Akmolla, Gekarbayev Osman, Tarki Zeki, Bayasanov Bilal, Bayasanov Osman, Kasımov Tofik, Şeyhamirov Osman, Celilov Receb, Hacı oğlu Mehemed, Yurkçi Ömer dahil idi [3, 85-86].

KGB arşivinde araştırma yaparken gördüğüm en büyük istintak materyalı Bekir S. Çobanzade’nindir. Yani 1021 sahifelik bir istintak materyalıdır. Bu istintak materyalı bir daha onu gösterir ki, 1960- 80’li yıllarda söylendiği ve yazıldığı gibi, Bekir S. Çobanzade “hiç sebepsiz yere”, “birilerinin yüzüne karşı konuşmasından”, birilerinin ona “iftira etmesinden” hapse atılıp kurşuna dizilmiş değildir. Onu böyle müdafaa etmek aslında Bekir S. Çobanzade’yi ve meslektaşlarını millet ve vatan karşısındaki büyük işlerini küçültmeye hizmet etmek demektir.

Bekir S. Çobanzade ve SSCB’nin esareti altında olan halkların yüzlerce milletsever evladı Sovyetler Birliği’ni dağıtarak Birleşik Türk-Tatar devleti kurmağa çalışmışlardır.

Büyük alim, coşkun Türkçü, esarete olan Türklerin kurtuluşu için çalışan Bekir S. Çobanzade’yi 1937 yılının 12 Ekiminde arkadaşları ile birlikte kurşuna dizdiler.

**Sonuç.** Zaman Bekir S. Çobanzade ve arkadaşlarının doğru yolda olduğunu ispatladı. Sovyetler Birliği dağıldı, esarete olan halkların bazıları kurtularak öz müstakil devletlerini kurdular. Azerbaycan’da Bekir Çobanzade’nin “Seçilmiş eserleri”nin 5 cildinin her biri 25 bin tirajla bastırılarak cumhuriyetin kütüphanelerine dağıtıldı. Beş ciltlik takıma oldukça akıcı ve dolgun önsöz yazan Memmed Adilov der ki, müellifin ana dilinde yazdığı ve başkaları tarafından rus diline tercüme edilerek neşr edilmiş bazı makalelerini, üslup hataları ile dolu olduğundan, şimdilik bu baskıya dahil edilmesini uygun görmemiştir [1, 13].

Bekir Çobanzade’nin vatani Kırım ise hâlâ da buruntular içindedir.

### Kaynaklar

1. Adilov M. Ön söz. Bekir Çobanzade : Seçilmiş eserleri / Adilov Memmed. - Bakü: Şark-Garb neşriyyatı, 2007.
2. Babayev A. Bekir Çobanzade / Babayev Adil. - Bakü, 1998.



**BİRLEŞİK TÜRK-TATAR DEVLETİ YARATMAK UĞRUNDA ŞEHİT OLAN  
BEKİR SITKI ÇOBANZADE**

---

3. Babayev A. Elimizin ve elmimizin soykırımı : I kitab / Babayev Adil. -Bakü : Bakü Universiteti neşriyyatı, 2003.
4. Bünyadov Z. Kırmızı terror / Bünyadov Ziya.- Bakü : Azərneşir, 1993
5. Fazıl R. Kırimtatar Edebiyatının Tarihi : Kısa bir nazar / Fazıl Rıza, Nagayev Safter .-Akmescit, 2001.
6. Kasımov C. Repressiyadan deportasiyaya doğru / Kasımov Celal.- Bakü: Mütercim neşriyyatı, 1998.
7. Kahramanlı N. Karasubazardan olan professor / Kahramanlı Nazif.- Bakü, 1994
8. Otar İ. Kırimlı Türk şairi ve bilgini Bekir Sıdkı Çobanzade / Otar İsmail.- İstanbul: Lebib Yalkın yayımları ve basım işleri A.Ş., 1999.

**Али Шамиль. Бекир Сыткы Чобан-Заде как герой, погибший за создание Объединенного Турецко-татарского государства / Али Шамиль // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 3, ч. 1. – С. 79-87.**

После распада Советского Союза о Бекире Чобан-Заде было написано десятки статей, книг, опубликованы его произведения. В рассматриваемой статье мы проводим исследование его научно-педагогической деятельности.

**Ключевые слова:** Бекир С. Чобан-Заде, Крым, Азербайджан, Объединенное Турецко-татарское государство.

**Алі Шаміль. Бекір Ситкы Чобан-Заде як герой, загиблій за створення Об'єднаної Турецько-татарської держави / Алі Шаміль // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 3, ч. 1. – С. 79-87.**

Після розпаду Радянського Союзу про Бекір Чобан-заде було написано десятки статей, книг, опубліковані його твори. У даній статті ми проводимо дослідження його науково-педагогічної діяльності.

**Ключові слова:** Бекір С. Чобан-Заде, Крим, Азербайджан, Об'єднана Турецько-татарська держава.

**Ali Shamil. Bekir Sytky Choban-Zadeh as a hero who died for the establishment of the United state of Turkish-Tatar / Ali Shamil // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 3, part 1. – P. 79-87.**

After the collapse of the Soviet Union's Bekir Choban-Zadeh was written dozens of articles, books, published his works. In our article, we study its scientific and educational activities.

**Key words:** Bekir S. Choban-Zadeh, Crimea, Azerbaijan, United Turkish-Tatars state.

*Поступила в редакцию 03.09.2012 г.*